

En socialistisk familjepolitik

– med konsekvenser för både Fader vår i himlen och på jorden

Per Ewert, direktor vid Claphaminstitutet och ledarskribent på *Världen idag*, är i färd med att publicera sin doktorsavhandling om svensk sekulärindividualism samt en populärversion av avhandlingen, "Landet som glömde Gud". Han har tidigare medverkat i *Begrunda* nr 2-2019, s. 4–8 med sin artikel "Sekulariseringens uppgång – och fall? Kyrkans uppdrag i ett postsekulärt samhälle". Ämnet för artikeln nedan är angränsande till tidigare bidrag – och understryker det politiska arbetets betydelse för den sekularisering som Sverige genomgått under det föregående seklet.

1900-talet innebar en stark ideologisk dragkamp. På ena sidan stod traditionella värderingar, byggda på kristendomen, och på den andra stod nya, sekulära värderingar med individens oberoende i centrum. Denna ideologiska drabbning kom i huvudsak att utspelas inom tre områden. Den första striden stod om kyrkan, den andra om skolan. Den tredje skulle utspelas på den arena dit den offentliga sektorns armar i normalfallet inte når – nämligen familjen.

"KRIS I BEFOLKNINGSFRÅGAN"

Under 1900-talet är Alva Myrdal Sveriges ledande röst för en radikal individualistisk samhällsomvandling. I hennes drömsam-

hälle med oberoendet i högsätet har religionen inte längre någon naturlig plats. Tillammans med maken Gunnar skriver hon i den banbrytande *Kris i befolkningsfrågan* från 1934 om att människorna ska sluta se familjen som en relation som instiftats av Gud. I stället förordar makarna Myrdal en materialistisk familjesyn, familjen som en form av sammanboende grundad på ekonomiska och sociala faktorer. Den gamla, patriarkala familjetypen må ha fungerat under tidigare produktionsordning, men Alva och Gunnar menar att denna familjetyp är lika malplacerad i det moderna samhället som en riddarrustning för en ingenjör. Industrialismen och dess förändrade produktionsförhållanden skapar en naturlig och oundviklig splittring av familjen, menar makarna Myrdal, och det bästa sättet för samhället att underlätta denna förändring är att påskynda den.

Två år senare skriver Alva Myrdal på egen hand i boken *Stadsbarn* om de "storbarnkammare" hon vill inrätta i den nya tidens städer. En yrkesgrupp som tidigare varit vanlig i barnomsorgen är diakonissor. Detta är dock en grupp som Alva avråder från att anställa, dels för att de är för dåligt kvalifi-

cerade, dels för att de är alltför religiösa. I stället bör dessa barnkammare söka lämpliga unga kvinnor med annan utbildning och ”utan all konfessionsbundenhet”.

MOTSTÅND

Kris-boken resulterade i en statlig Befolkningskommission, där Gunnar Myrdal fick plats, medan Alva fick nöja sig med att påverka utifrån. Samtliga större partier var representerade i Befolkningskommissionen, och Högerpartiet argumenterade i arbetet framgångsrikt för behovet att inkludera den kristna etiken i dess arbete. Därmed kom makarna Myrdals mest radikala krav inte heller att inkluderas i Kommissionens rapporter och den närmast följande tidens politik.

Svensk familjepolitik präglades också under flera decennier därefter av en genomgående traditionell hållning, där familjen betraktades som en enhet, snarare än en förening av oberoende individer. Bondeförbundet och Högern var de starkaste företrädarna för att stärka familjebanden i Sverige, men även socialdemokratin stod långt in på 1960-talet för en i huvudsak positiv syn på familjegemenskapen. En omsvängning skulle dock komma. Och när den kom, gjorde den det med besked.

EN NY SOCIALPOLITIK

I slutet av 1960-talet hade partipolitiken sedan länge tagit makten över den dåvarande statskyrkan, och genom kristendomsämnets avskaffande i den nya gymnasieskolan och i 1969 års grundskola började det betraktas som möjligt att införa en kultur av sekulär individualism också bland Sveriges familjer. Den nya visionen byggdes på ideal som kan

beskrivas som både socialistiska och liberala. Men bland de mest radikala grupperna i det parti som styrte Sverige ända sedan 1932 var det självskrivet att den nya familjevisionen skulle vara just socialistisk.

Alva Myrdal hade vid den här tiden återvänt till Sverige efter en framgångsrik internationell karriär. Hon valdes in i regeringen och fick dessutom ansvar för Socialdemokraternas interna jämlikhetsutredning, med uppdrag att arbeta fram riktlinjer för 1970-talets politik. I utredningsrapporten konstaterar Alva Myrdal att Sveriges socialpolitik genom historien har växt fram som tre grenar: en kristen, en patriarkal, och en som byggde på Upplysningen och den engelska liberalismen med sitt sociala ansvar på gemenskapens grund. Dessa tre grenar föreslår Alva Myrdal nu bör följas av en fjärde, ny och annorlunda. Ut ska den gamla synen på samhälle och familj, in ska en ny individcentrerad kultur, byggd på socialdemokratins. I framtidens individcentrerade samhälle ska barn och unga ges ”större möjlighet till självständigt ansvar (...) i religiös tillhörighet”, och i det nya samhället har varken starka familjeband, föräldraauktoritet eller Gud, längre någon naturlig plats.

När 1960-tal gick över i 70-tal var statskyrkan redan politiserad, omformad och avklädd sin tidigare religiöst grundade auktoritet. Skolan hade reformerats enligt en ny ideologi där kunskap och karaktärsdanande på kristen grund hade fått ge vika för individens självständighet, byggd på sekulär grund. Med dessa processer huvudsakligen genomförda var tiden nu mogen att genomföra nästa stora reformprojekt.

En aktiv regering hade möjligheten att genomföra direkta förändringar i stora statliga

Den nya familjevisionen skulle vara just socialistisk.

institutioner som kyrka och skola. Det återstod dock en viktig samhällsarena där autonomin ännu inte slagit igenom – en arena som kunde antas svårare att påverka med politiska medel, eftersom den normalt lever sitt eget liv utanför politikens direkta fögderi. Men ändå förmådde den socialdemokratiska regeringen omkring 1970 genomföra världens mest radikala förändringar i samhällets minsta gruppering: familjen.

Den familjepolitiska revolutionen blev mer genomgripande i Sverige än i andra länder, eftersom den inte genomfördes via stökiga studentuppror, utan genom förändringar i lagstiftningen som gradvis gjorde medborgarna alltmer oberoende av varandra – och mer beroende av det offentliga. 1968 års riksdagsval inföll samtidigt med en av 1900-talets starkaste vänstervågor. Väljarna vände dock ryggen åt både VPK och de små radikalsocialistiska partierna längst ut på vänsterkanten. I stället strömmade valmanskåren till Socialdemokraterna som vinner över 50 procent av rösterna – en valsuccé som aldrig upprepats vare sig förr eller senare under efterkrigstiden. Denna valtriumf gav partiet modet att sätta full fart framåt med de familjepolitiska reformer som på bara några år skulle innebära en enorm förändring av svensk familjepolitik. Den ideologiska visionen bakom de nya reformplanerna låg enligt genusforskaren Yvonne Hirdman på "ett revolutionärt, närmast utopiskt plan" och syftade till att helt förändra relationsmönstren mellan könen, "att skapa en ny människa, fri från sin könsroll".

EN SOCIALISTISK FAMILJEPOLITIK

En viktig skrift i denna tredje våg av sekulärindividualistisk samhällsomvandling

är ett häfte från 1972, utgivet av Socialdemokratiska kvinnoförbundet, med titeln *Familjen i framtiden – en socialistisk familjepolitik*. Detta häfte får i likhet med Alva Myrdals jämlikhetsutredning stort genomslag i formandet av familjepolitiken i Sverige.

Häftet beskriver fyra familjepolitiska målsättningar, som alla bygger på att det är individens oberoende, inte familjegemenskapen, som ska utgöra grunden för den framtida politiken. Författarna vänder sig samtidigt emot den liberala tolkningen av frihet, och målar i stället upp en familjesyn som vilar på en socialistisk och kollektivistisk version av oberoende. Författarna tar spjörn mot två strategier som de menar aldrig kan leda ända fram: Det räcker varken att nöja sig med att påverka människors attityder, eller att bara sitta hemma och vänta på revolutionen. I stället har tiden kommit för mer genomgripande åtgärder där politiken "angriper grunden och förändrar – genom gradvisa reformer – maktrelationerna i samhället".

Författarna skriver att arbetsliv och familjepolitik traditionellt har byggt på att familjen betraktats som en ekonomisk enhet, och slår fast en ny målbild: "Det är viktigt att bryta med detta synsätt och utgå ifrån att *alla vuxna familjemedlemmar skall leva ett ekonomiskt oberoende liv.*" De menar att dagens unga har genomskådat tanken på att det skulle vara något särskilt med äktenskapet, och att de därför inte bryr sig om att "gå till prästen eller borgmästaren".

Familjen i framtiden föreslår långtgående åtgärder för att öka oberoendet inom familjen: Giftermålet reduceras till ett pappersförfarande, där den kyrkliga eller

profana ceremonin förlorar sin betydelse. Underhållsplikten mellan makar avskaffas, och samma sak gäller även det ekonomiska ansvaret mellan föräldrar och barn. Denna förändring är för övrigt tänkt att gå i båda riktningarna, där det offentliga i längden föreslås ta över allt ekonomiskt ansvar för barnens uppfostran och vård.

Författarna fortsätter också på samma linje som makarna Myrdal drivit i flera decennier – att barnen måste frikopplas från föräldrarna. Ett konkret steg är kravet att obligatorisk offentlig barnomsorg bör införas från tre år, och frivillig från sex månader. På så sätt kan barnen få vårdas av ”kvalitativt högtstående institutioner”, i stället för den föräldravård som författarna menar ”idag alltför ofta är utbytt mot smisk, förbud och krav på ovillkorlig lydnad”.

Förslagen i *Familjen i framtiden* framstår som synnerligen radikala, och vissa av de allra mest långtgående förslagen når inte heller ända fram till lagstiftning. Flera av häftets förslag, men också den grundläggande ideologin kommer ändå att få ett verkligt genomslag i politiken. Häftets stora inflytande bekräftas vid 1975 års partikongress, då kvinnoförbundets ordförande Lisa Mattsson, som även skrivit häftets förord, återkopplar till de senaste årens familjepolitiska utveckling. Hon beskriver vilken framgång *Familjen i framtiden* fått, genom att förklara att en stor del av dess förslag redan har genomförts, och dessutom blivit accepterade av andra partier. Detta bekräftar den starka maktposition som socialdemokratin byggde under 1900-talet, där de inte bara lyckades förändra lagstiftningen, utan till och med få sin radikala inställning anammas av de politiska motståndarna.

I likhet med de stora striderna på kyrkans och skolans område stötte även det familjepolitiska förändringsprojektet på ett organiserat folkligt motstånd. Denna gång var det aktionsgruppen ”Rädda familjen” som skrev debattböcker, genomförde namninsamling och ordnade demonstrationer i protest mot de hastiga politiska förändringarna och till försvar för familjens rätt att fungera som en enhet. Gruppen lyckades ändå inte nå tillräckligt genomslag i den politiska ledningen, och statsminister Palme konfronterade dessa opinionsyttringar och förkunnade vikten av att nå en ”verklig valfrihet”, med vilket han avsåg rätten till arbete. De genomförda protesterna avfärdade Palme med motiveringen att de bara vilar på fruktan och fördomar.

SÄRBESKATTNING

De stora vägvalen som redan genomförts i kyrko- och utbildningspolitiken skedde genom långa och konfliktfyllda offentliga diskussioner. Det avgörande steget i familjepolitikens dragkamp mellan gemenskap och autonomi togs i stället genom en ovanlig process. Avgörandet skedde inte som brukligt via en statlig utredning; förändringen genomfördes i stället i en intern utredning inom finansdepartementet. Denna interna utredning blev det konkreta steget i att förändra samhällets grundläggande syn på familjen. Utredningen förkunnar att kommitténs förslag att avskaffa sambeskattningen innebär ett nytt synsätt. Texten förklarar att ett gift par tidigare har betraktats enligt en gemenskapsprincip: ”Äktenskapet har ansetts bilda en faktisk och ekonomisk gemenskap”. Nu ska denna grundsyn dock ersättas med ett autonomt synsätt med individen i centrum: ”Gift person beskattas i huvudsak

Båda ideologierna betraktar i någon mening människan som innerst inne god, och i stånd att på egen hand kunna skapa det Goda Samhället.

oberoende av den andra maken.”

Den statliga utredningen *Familj och äktenskap* från 1972 ger en tydlig samtidsbild av de pågående familjepolitiska förändringarna, men också hur dessa samspelar med den sekularisering som vid den här tiden alltmer började betraktas som helt genomförd. Utredningen diskuterar olika dimensioner av familjelivet, och en kort men belysande passage nämner just temat religion. Detta stycke är dock det klart kortaste av de beskrivna funktionerna inom familjen, och hänvisar bara till att denna dimension var viktig ”medan den patriarkaliska familjetypen var förhärskande”, och religionen fungerade på den tiden som ett sätt att stärka familjens gemenskap och normer. Därefter förklaras det att sekulariseringen och den demokratiska familjetypen numera har ersatt den patriarkala familjen, och att religiösa inslag därför numera endast förekommer i ”de starkt religiösa hemmen”.

Detta korta stycke fångar hela den värdemässiga motsättning som går som en röd tråd genom hela 1900-talets politiska idéstrid, och där striden nu betraktas som vun-

nen, med den nya samhällsvisionen på väg att ta sina allra sista steg mot fullbordan. Det autonoma projektet står kontinuerligt i en oförsonlig strid mot en trehövdad motpol, som på gott och ont fungerat som långsiktigt bärande samhällsvärderingar: gemenskap, auktoritet och det Heliga. Vid mitten av 1970-talet hade Sverige dock lämnat sådana ideal bakom sig, och det hade skett genom en mycket framgångsrik kampanj för att införa en ny värdegrund, med individens oberoende som nytt credo i det alltmer sekulära svenska samhället.

Denna förändring genomfördes inte enbart med socialistiska idéer, utan i stor utsträckning också via idéer hämtade från radikal liberalism. Den förra ideologin byggde på en samhällssyn med klasserna i centrum, den andra mer uttalat på individen. Men det fanns likafullt gemensamma drag i människosyn och framtidsvision. Båda ideologierna betraktar i någon mening människan som innerst inne god, och i stånd att på egen hand kunna skapa det Goda Samhället, ohindrad av yttre begränsningar i form av gudomliga eller mänskliga auktoriteter.

Tillsammans kunde dessa två politiska strömningar, framför allt förvaltade av ett mycket framgångsrikt socialdemokratiskt parti, omforma ett land. Den som kontrollerar ett lands viktigaste religiösa institution har i nästa skede goda förutsättningar att också kunna kontrollera skolan. Och den som äger kontrollen över skolan har i nästa fas stora möjligheter att införa den önskade värdegrunden också in i landets familjer. Med makten över dessa tre viktiga samhällsinstitutioner som tillsammans medverkar i formandet av nya generationer kan en aktiv regering aktivt forma en ny generation som ett halvt sekel senare själva ska äga makten.

Det är i just det läget vi befinner oss i vår tid. Den generation som föddes omkring 1970 och har formats av den starkt sekulära och individualistiska filosofi som i Sverige infördes inte bara i lagstiftning utan också i samhällets olika institutioner. Den generationen är också de som idag leder landet – inte bara i riksdag och regering, utan också i statliga myndigheter och andra samhällsorgan. I den sköna nya värld som socialdemokratin ville bygga fanns inte religionen längre kvar som central auktoritet. Det gällde i alla samhällets delar, och genom en aktiv och alltmer autonomipräglad politik kunde den grundsynen införas också ända in i landets familjer.

UTVÄRDERING

Sverige står idag i en tid av utvärdering och det samhällsprojekt som det sekulär-individualistiska projektet skapat. Samhällskontraktet ser inte likadant ut på 2020-talet som för ett sekel sedan, när socialdemokratin för första gången fick regeringsmakten och kunde börja genomföra sitt projekt

för samhällsförändring. Idealet med individens oberoende i centrum har inte bara fått konsekvenser på de områden som nåtts av direkt lagstiftning, utan också indirekt, genom hur en sådan grundsyn har påverkat människors agerande som följd av det förändrade politiska och kulturella landskapet.

Fader vår som är i himmelen petades under några decennier bort som främsta auktoritet i både kyrkan och skolan, och även statliga utredare kunde konstatera att den förändringen i förlängningen också påverkade det dagliga livet och religionens plats i familjen, för far, mor och barn.

En sådan här historisk tillbakablick kan med fördel landa i några utvärderande frågor: Vad har vår tids kultur gjort med kyrka, skola och familjer? Vad har gått förlorat, och vad behöver återvinnas?

Varje dag kan vi via medias nyhetssändningar se den sekulära individualismens frukter och konsekvenserna av det söndrade samhällskontraktet. En kultur som river undan alla befintliga auktoriteter och ramar behöver alltid uppfinna nya för att inte kollapsa ner i fullständig anarki. I 2000-talets Sverige har individens oberoende blivit den yttersta auktoriteten. Men samtidigt som individen blivit alltings centrum och mål tycks något väsentligt också ha gått förlorat för människan i vår tid. Den sortens utvärdering är viktig i en kultur. För om vi inser vad vi förlorat ser vi också bättre vad som behöver återvinnas, här i Landet som glömde Gud.

Per Ewert

Claphaminstitutets direktor, Forserum